

TALLÓZÁS

A marx-i és a sartré-i szabadságelmélet különbsége

(Revista de filozofie, 1967. 12.)

Az utóbbi időben megfigyelhetjük, hogy a marxizmus és a sartré-i filozófia ismételt összevetése egyrészt rokonításukat, másrészt szigorú elkülönítések eredményezte. A vélemények különböző, sokszor ellentmondásos jellege Sartre társadalmi-politikai fejlődésének útvesztőiben keresendő. Ez a fejlődés nem törésmentes — állapítja meg Simone de Beauvoir nyomán Ana Katz *Problema libertății în gîndirea marxistă și la Sartre* című tanulmányában. Belső logikája azonban vitathatatlan. Azok, akik tagadják ezt a fejlődést, csupán két tényezőt vesznek figyelembe: szubjektívizmusát, és azt, hogy Sartre a dialektikus és történelmi materializmus egységében jelentkező marx-i gondolkodást nem fogadja el maradéktalanul.

Különös, hogy Sartre-nak a történelmi materializmushoz közeljáró konklúziói nem az egyén és a környező világ kölcsönhatásának, hanem az önállósított emberi szubjektivitásnak az eredményei. Mindezek ellenére — ha filozófiai összetevékenységét tartjuk szem előtt — felmerül a kérdés: hiteles-e az a meglátás, amely szerint a bölcseleti szabadságelmélete a tagadás aktusában, a világtól való elszigetelődés negatív jelenségében merülne ki? Nem. Mert a tagadás gondolkodói tevékenységének csak az egyik oldala, kezdeti állapota. A másik komponens — és ez még kiértékelésre vár — az emberi valóságnak a társadalmában való „elmerítése”. Sartre így közeledik a marxizmus felé, de sohasem emelkedik a modern filozófiai antropológia alapjait létrehozó marx-i szintézisig.

Marx felfogásában az ember bioszociális totalitás, és nem az elidegenedett egyén absztrakciója. Lényegét a társadalmi viszonyok összessége alkotja. A polgári társadalom vizsgálatakor Marx megállapít-

ja, hogy az objektívalódás folyamatának szükségszerű velejárója az elidegenedés. A munka pozitív jelentése öncsonkítás, teherre válik. A dehumanizált ember „dologivá” merevedik: adás-vétel tárgya lesz. Innen a lét és tudat közötti szakadék, a szorongás és a magány érzete. Az elidegenedett emberi egzisztencia a társadalmi gyakorlat sajátos eseteként adódik — csak az antagonista osztálytársadalmakban szükségszerű —, míg az objektívalódás az alkotó lény önmegvalósulásának egyetemes és sajátosan emberi jelensége. Az elidegenedés nem végzet-szerű, hanem a forradalmi gyakorlattal — tehát a társadalmi lét síkján — megszüntethető.

Mind ezek ismeretében a tanulmány rögzíti a sartré-i szabadságelmélet időrendileg egymást követő mozzanatait; a tudat egyetemesen tagadó jellegű, a lét-tel szemben a szorongás és nyugtalanság életérzése dominál; a tagadás motívumát felváltja a szabad választás tényezője, és mert az egyén dönt abban, melyiket választja a lehetőségek közül, felelősséget vállal embertársai iránt; az egyént már konkrét „helyzetben”, a függő választás állapotában találjuk, a folyamat eredménye — a „másokra”-találás. A szorongást így felváltja a szolidaritás gondolata. Ipso facto — a lét abszurditása megszűnt.

A felvázoltakból kiderül, hogy a társadalmi viszonyok elemzése absztrakt, metafizikus síkra tevődik át, mely kizárja a reális történelmi kapcsolatokat. A társadalom a választási aktusok kaotikus játéka marad. Bizonyos — vonja le a tanulságot a cikkíró —, hogy Sartre fejlődése az objektív valóság és szükség-szerűség megértésén alapul és halad.

Adalékok Körösi Csoma Sándor életrajzához

(Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1967. 1. és 1968. 1.)

Körösi Csoma Sándor élete és munkássága éppen hősiesség kitartása és erőfeszítése, de romantikus színeze miatt is mindig az érdeklődés középpontjában állott. Ennek ellenére a sok monográfia, tanulmány, cikk, regényes életrajz, amely róla szinte évenként megjelenik, távolról sem merítette ki a könyvtárakban, levéltárakban rávonatkozó, még ismeretlen forrásanyagot, nem beszélve arról, hogy indiai működése, az egykori helyi és angol lapok értesítései jóformán teljesen ismeretlenek.

Csetri Eleknek, a kolozsvári egyetem tanárának most megjelent tanulmánya és adatközlése azt mutatja, hogy még a hazai levéltárakban is sok történelmi adat lappang, amelyek gyakran csak lepatant forgácsok, morzsák ugyan egy nagy ember életpályájáról, mégis hozzájárulhatnak egyes kevésbé ismert időszakok, események tisztázásához és felderítéséhez. Csetri Elek adatközlései éppen ilyen hiányzó láncszemeket vagy ellentmondásos értesítéseket pótolnak, illetve tisztáznak.

Sok vita folyt Körösi Csoma Sándor göttingai tanulmányútjának kezdetéről. Ismeretes, hogy az enyedi kollégium végbizonysítványának elnyerése után, 1815 és 1818 között, Németországban tanult. Eddig egyik önéletrajzi adatára támaszkodva az volt a felfogás, hogy Németországba 1815. augusztus 1-én indult el. Csetri levéltári kutatásai során rábukkant azokra a felterjesztésekre, melyeket a kollégium előjárósága az iskolafenntartó hatósághoz küldött Körösi Csoma katonai felmentésével, külföldi útjával és útlevelével kapcsolatban. Ebből az anyagból kétségbevonhatatlanul kiderül, hogy Körösi Csoma útlevelét csak 1816. január 28. után kapta meg, következképpen csak az év telutóján indulhatott el Németországba. Ez az időpont teljesen egybehangzik a göttingai egyetem anyakönyvével, amelyben őt csak 1816. április 11-én jegyezték be.

A levéltári adatok következő csoportja Máramaroszigetre vonatkozik. Ezekből az derül ki, hogy visszatérte után az ottoni egyházközség papjának és az iskola tanárának hívta meg, a meghívást azonban nem fogadta el.

Perzsiából érkező beszámoló levelei és kérései kedvező visszhangra találtak. Erdély-szerte, de az országrészen kívül is a vármegyék és a különböző közületek gyűjtést indítottak útjának segélyezésére. A tanulmány a már régebről ismert adatok mellett kimutatja, hogy Teleki József, a neves történész, a Tudományos Akadémia későbbi elnöke 100 váltóforintot adományozott a „Perzsiába utazó Körösi Sándor számára“.

A következő források az utazó családihagyatékára vonatkoznak. Ezek szerint a nagyenyedi kollégiumhoz 50 aranyat küldött letétbe azzal a meghagyással, hogy halála esetén adják azt át Gábor testvérének. Egy szép napon azután a testvér — akiről Csetri kimutatja, hogy részt vett a napóleoni háborúban — jelentkezik is az összegért. Az iskola elől-

járósága egyelőre elutasítja, s főhatóságához fordul azzal a kéréssel, vajon nincsen-e tudomása, hogy a tudós közben másképpen rendelkezett volna. A főconsistorium a guberniumtól kér felvilágosítást, ez pedig az osztrák császári követ útján egyenesen Londonhoz fordul. Az így kapott felvilágosítás alapján a gubernium közli, Körösi Csoma egész vagyonát az Asiai Társaságnak hagyta, és hogy a „székel yalag katona Körösi Gábor“ részére az 50 arany kifizethető. Az aggalyskodó pontosság nemcsak erre az esetre, hanem az egész akkori erdélyi iskolai ügyvitelre jellemző.

Érdekesek azok az adatok, amelyeket Gyulay Lajos, a szenvedélyes naplóvezető (140 kötet!) jegyez fel Körösi Csoma és tudós tanára, Hegedüs Sámuel, kapcsolataira. Az eddigi szakirodalom „bensőséges, baráti kapcsolatról“, közös célkitűzésekről beszél, amit Hegedüsnek *Egy hazafi szó és baráti könyv Körösi Csoma sirja fölött* című cikke látszólag alá is támasztott. A naplóból azután kiderül, hogy Hegedüs a nagy utazót sohasem szerette, és „fanatikus bolondnak“ tartotta.

Mi és a modern líra

(Hermannstädter Zeitung, 1968. 16.)

Nagyszébenben a lapkiadásnak régi hagyományai vannak, újabban azonban a visszaesés tünetei jelentkeztek a szepi publicisztikában. Az idei tavasz azonban kedvezett a nagyszepi újságírásnak. A *Hermannstädter Zeitung* a többi megyei lappal együtt született. Leginkább talán a *Megei Tükörhöz* lehetne hasonlítani; tizenkét oldalon jelenik meg, egyelőre hetilap, de úgy tervezik, rövidesen napilappá alakul át.

A legjobban megszerkesztett része talán a művelődési oldal. E rovat vezetője Astrid Connerth költőnő, akit a hazai német versbarátok már jól ismernek. Két szép tanulmányt írt a német, illetőleg a hazai szász népköltészetéről, verskötete, a *Sonnenräume* (Nap-terek) pedig az utóbbi évek egyik könyvsikere volt. Connerth asszony igyekszik megszerezni lapjának minden fiatal tehetséget. A 10. számban beszélgetést kezdeményezett *Mi és a modern líra* címen. E beszélgetésben Michael Markel, a kolozsvári német tanszék tanársegéde, két diák s egy diáklány vett részt, mindhárman kolozsvári német szakos hallgatók. Itt született meg

az ötlet: jó lenne a diákságot aktívan is bekapcsolni a lapszerkesztésbe. S néhány számmal később meg is jelent a felhívás: „német szakosok: költők, írók, műbírálók, a vers szerelmei, kapcsolódjatok be munkánkba. Új rovat indul: megkezdjük verselemző sorozatunkat. Szeretnők bemutatni az egyetemes német és a hazai modern líra minden jelentős alakjának legalább egy költeményét.“

Az interpretációk meg is kezdődtek. Elsőnek Michael Markel tanársegéd Hugo von Hofmannstahl *Manche freilich...* (Egyesek természetesen...) című versét elemzte, majd egy harmadéves német szakos hallgató Rilke-költeményt interpretált; ezt követte egy-egy Stefan George-, Brecht-, Enzensberger- és Paul Celan-elemzés. S már el is jutottunk a hazai német líráig, amelynek ismerete a szerkesztők szerint lehetetlen a hagyományok feltérképezése nélkül.

Olyan vállalkozás ez, melyhez foghatót a hazai publicisztika nem ismer. Nem válnék kárára egyetlen megyei lapunknak sem, ha a nagyszabenyiekhez hasonlóan, bevonná az egyetemi hallgatókat ilyen jellegű akciókba, hiszen amint a *Hermannstädter Zeitung* felhívása is hangsúlyozza: szükséges feloldanunk azt az ellentétet, ami az új költők kifejezési módja és a nem éppen modern gondolkozású olvasók között van.

A költemény világa

(*Gazeta literară*, 1968. 16—22.)

A dialógus, amelyet George Călinescu kötetben meg nem jelent írásaiból tesz közzé a lap, mind tárgyánál, mind formájánál fogva felkelti az érdeklődést. A cél: egybevetni a való világot és a költészet világát benépesítő tárgyak, élőlények, jelenségek sokaságát, megvizsgálva, hogy ezek milyen funkcióváltozáson mennek át a költészetben, s a költészetnek milyen sajátos törvényszerűségei határozzák meg ezt a funkcióváltozást. A módszer pedig a professzor és a tanítvány párbeszéde, mely így nemcsak az egyes kérdések pontosabb, tömörebb megválaszolását teszi szükségessé, hanem megtanítja az olvasót *kérdezni*, megadva ezzel számára a költészet tanulmányozásához a problémafelvetés kulcsait.

Călinescu megállapítása szerint, bár elvben a való világ bármilyen tárgya részévé válhat a költészet világának, ez a lehetőség valósággá csak akkor és ott lehet, ahol a tárgy az emberiség (vagy konkrétan az ÉN) sorsához fűződő jelké-

pes jelentést kap. „Jelképen — mondja — éppen azt értem, ami az én sorsomhoz viszonyul, s úgy vélem, hogy költői bármely dolog, amely énrólam beszél.“ Az egyes fejezetek (*A tűz, A víz, Az álatvilág, A növényvilág, A képzelet szüleményei, Az angyalok, Az ember anatómiája, Az élelmiszerek*) s a bennük sorra vett tárgyak, élőlények vagy képzeleti teremtmények kapcsán nem egyszerű tárgytörténeti képet nyújt bőséges s a világirodalom tág körét átfogó példaanyagával, hanem ennek a jelképpé válásnak a sajátos eseteit kíséri végig, figyelmeztetve a költőiség és dekorativitás megkülönböztetésének szükségességére, az ellentétek kedvelésére, amely a költői kép alkotásának egyik lényeges eleme, valamint ama tendenciájára, hogy a világmindenséget alkotó anyag megjelenési formái közötti kapcsolat és összefüggés érzékeltetésére felhasználhatókat részessítse előnyben. A fejtegetések kapcsán érdekesen rajzolódik ki a költészet problémáiban elmélyült esztéta alakja, aki — mint ez az írása is bizonyítja — nagy kedvelője a paradoxonoknak.

Változatok a szocialista nemzetfogalom körül

(*Perspectives polonaises*, 1968. 3.)

Jerzy J. Wiatr tanulmánya abban különbözik a nemzet problematikájáról szóló többi írástól, hogy a szerző nem ad kész meghatározást a nemzetről, mert — véleménye szerint — minden kész formula dogmatikus magyarázatokhoz vezet.

„A marxista felfogás szerint — úgymond — a nemzet reális, objektív módon kialakult társadalmi kapcsolatokon nyugvó közösség. Forrásai a közös történelemből fakadnak, s ez nagyon gyakran többek között a nyelv, a gazdaság, a terület, a politikai élet történelmileg kialakult közösségét jelenti. Valószínűleg lehetetlen e történelmi sorsot hordozó közösség valamennyi tényezőjét felsorolni, mivel a történelem útjai különbözőek, s ami az egyik nemzet számára a történelmi egybeforrottság lényeges tényezője, az lehetséges, hogy más nemzet történelmében semmiféle szerepet sem játszott. Fontosabb, hogy a nemzetet történelmi sorsközösségen alapuló közösségként határozzuk meg, mint hogy négy vagy öt közös jellemvonását felsoroljuk...“

És valóban, a számos tényező közül, amely a történelmi sorsközösség kialakítására alkalmas, egyesek különös jelentő-

ségre tesznek szert, s a nemzet születésében szerepet játszó tényezők értékelése aszerint különbözik, hogy a nemzetben kultúrközösséget vagy politikai valóságot lát-e valaki. Egyes marxista szerzők a nemzet születésének főként politikai vonatkozásait domborították ki, e folyamatnak az osztályharchoz fűződő kapcsolatát, valamint a rendszerváltozásokat.

Ezzel kapcsolatban meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kérdés ily módon való felvetése — továbbra is elsőbbséget adva a gazdasági és politikai tényezőnek — egyáltalán nem tagadja a tudat szerepét, mint *amelyben a nemzeti kötelek kialakulásának folyamata tükröződik*, s amely ugyanakkor a nemzet megerősödésének döntő tényezője.

Marxista felfogás szerint a nemzeti öntudat kivételes funkciót végez: ez mutatja meg empirikus úton, hogy a nemzet alakulásának folyamata eléggé előrehaladt-e?

Tanulmánya végén a szerző magyarázatot fűz a *Kommunista Kiáltvány* ama közismert kifejezéséhez, hogy a proletariátusnak nincs hazája, s Leninre hivatkozik, aki szerint a munkásosztály csak úgy tud megerősödni, ha „a nemzet határai között szervezkedik”. Lenin természetesen a munkásosztály nemzetközi szolidaritását is hangoztatja, de ennek nem mond ellent az a tény, „miszerint — írja Wiatr — az érett proletariátus »nemzeti osztállyá lesz«, erős vonzalmat érez országa és nemzeti állama iránt, amelynek keretében először az uralmon levő osztály ellen harcol, hogy aztán építhesse a szocializmust. A proletariátus »nemzetivé válása« — bocsássák meg nekem ezt a kifejezést — nem egyéb, mint ez az érési folyamat, s ennek során a proletariátus nemcsak a más oldalról jövő uralmi kísérletek megghiúsítására lesz alkalmassá, hanem idővel az egész nemzet vezető erejévé válhat... A szocialista állam és a szocialista nemzet ennek a folyamatnak az eredménye”.

A Ku-Klux-Klan vezére

(*The Times*, 57 230.)

Godfrey Hodgson angol újságíró érdekes riportot közöl a Ku-Klux-Klan vezéről, Robert Sheltonról, akit közvetlenül Martin Luther King meggyilkolása után látogatott meg, amikor az FBI emberei szinte óránként keresték fel, mert alig van faji gyilkosság Amerikában, amelyben a Klan keze ne volna benne.

A szervezet az 1860—65. évi polgárháborúk idején alakult, azóta feltűnő formában, állati kegyetlenséggel harcol a négerrek befolyása és érvényesülése ellen. Ma sem tekinthető a múlt végelgyengülésben levő maradványának, és a faji válság idején különösen két szempontból veszélyes: nemcsak Délen, hanem az ország egész területén a faji előítéleteket oltja a politikailag elmaradt fehér amerikaiakba; brutalitásával nemcsak a négereket, hanem a haladásért küzdő fehéreket is állandó rettegésben tartja. Ma már a bűntettek egész sorát írják a Klan rovására: így a selmai tüntetés alkalmával Liuzzo asszony meggyilkolását, Penn néger repülőes ezredes lelövését, az 1963. évi alabamai birminghami templom bombázását, amikor négy néger lány halt meg, Philadelphia mellett négy szociális dolgozó megölését, de ezenkívül számlájára írható sok ember megsebesítése, megcsonkítása, megkínzása és házának felgyújtása.

A Klan vezére természetesen mindezt tagadja, és a faji harcokban is csak Liuzzo asszony meggyilkolásában hajlandó elismerni a KKK cinkosságát. Shelton Tuscaloosa külvárosában, hatalmas kert közepén levő kényelmes házban lakik. Házat két mérges cerberus védelmezi, irodája polcain revolverek hevernek, rádió-felvevők és -leadók biztosítják kapcsolatát a világgal. De tele van röpiratokkal, népellenes plakátokkal s mindenfajta szennyes propagandanyaggal. Az egyikben állapotos néger lány, alatta a felirat: *I went all de way wif L. B. J.* (Végig L. B. Johnsonnal ment.) Szívesen beszél a Klan gazdagságáról, kényelmes, ikermotoros repülőgépéről, 91 teljes fizetést alkalmazottjáról, az évenként megtartott közgyűléséről.

Shelton 1961 óta elnöke a legnagyobb szervezetnek, de ezenkívül még 14 szervezet, bár nevét nem viseli, tekinti magát a KKK leszármazottjának. Ujjain hatalmas gyűrűket visel, az egyiken gyémánt-betét, rajta a szervezet címere. Negyvenegynéhány éves, húsz éve tagja a Klannak. Belépése azzal kezdődött, hogy a Klan egyik tüntetésének szónokában munkástársának a hangját ismerte fel. Állítása szerint a szervezet sorai különösen azóta erősödtek meg, amikor Johnson elnök 1965-ben feloszlásával fenyegetőzött. A Klan nyílt politikai propagandát is kifejt, különösen támogatta a volt alabamai kormányzót, George Wallace-t és feleségét. Tagjai között a társadalom minden rétege és foglal-

kozási ága megtalálható: orvosok, rendőrök, ügyvédek, tanárok.

Shelton nagyon panaszkodik a Klan-ellenes megnyilatkozásokra, és azt állítja, hogy a szervezet csak önvédelemből alkalmaz erőszakot: „Ha valaki a tyúkszemre lép — mondja —, előbb udvariasan arra kérem, hogy távozzon. Ha nem teszi, leütöm. Az én házam az én váram, ha valaki hivatalosan házamba jön, erőszakkal lépek fel ellene, lelvőm.” Shelton szövegei megtevesztően hasonlítanak a hitleri propagandához. Az amerikai faji zavargások elindítóját „az oroszországi bolsevik mozgalom forradalmi akcióbizottságában” látja. A XX. század e szégyenletes szervezetében a sovénizmus, faji elfogultság, antiszemitizmus párosul a bornírsággal és az uszító politikai propagandával.

Väinö Linna a finn ifjúságról

(*Vuikkosanomat*, 1968. 18.)

Väinö Linna, a magyarra is lefordított trilógia, *A sarkcsillag alatt*, szerzője, aki azonban a világsíkert *Az ismeretlen katona* (Tuntematon sotilas) című, színpadra is átrt és filmre vitt regényével aratta, a finn ifjúság radikalizálódásával foglalkozik a Helsinkiben megjelenő legnagyobb példányszámú képes hetilapban.

A fontosabb egyetemi központokban, Helsinkiben és Jyväskyläben a diákmozgalmak során gyakran meglobbant a vörös zászló. A magas tandíj miatt az egyetemisták nagy része kölcsönökből él, nyáron külföldön vállal munkát. Ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban kereste fel a legnagyobb finn író két diák. A beszélgetés előbb az írói alkotó munka műhelyproblémáiról folyt, majd átcsapott a finn társadalmat érintő kérdésekre. Arra a kérdésre, vajon hat-e a társadalom élete egy regényíró, adott esetben Väinö Linna művészetére, az író így válaszolt: „Természetesen hat, elsősorban a társadalmi kérdések feszültsége alatt írok, a szegénység nyomása alatt, de ez nem elegendő, a belső írói egyéniség is hat, amely bizonyos akadályok és ellentmondások hatása alatt van. Műveim azonban természetesen elsősorban azoknak az eseményeknek a számadásai, amelyeket az utóbbi évtizedekben annyira én testvéremmel együtt átéltem.”

A beszélgetésben azután a szerelem, házasság és a nemiség kérdései kerültek előtérbe. Finnországban is, akárcsak a nyugati államokban, gyarapodóban van

azoknak a „radikális” fiataloknak a száma, akik szerint a házasság nem más, mint a nemiség funkciója. Vannak olyan hangok is, hogy a házasság és udvarlás jelentősége eltűnik a modern ember életében. Linna határozott véleménye az, hogy az ember nem hajlandó elcserelni társát. A szerelem két síkon: a nemi és a lelki élet síkján mozog. A pusztán nemiségen alapuló szerelem annyira primitív, hogy nem is nevezhető szerelemnek. A nemiséghez kapcsolódik a biztonságérzet. „Nem hiszek a szexuális kábulatban — mondja Linna. — Hiszem, hogy egy embernek csupán egy élettársra van szüksége.”

A jövő társadalmának elénk táruló képét vázolja, az író szerint a technika jelenkori fejlettsége lehetővé teszi számunkra, hogy városaink valódi családi tűzhellyé váljanak. A vallásos embert csak mély esztétikai műveltségű, a modern ideológiával felvértezett ember válthatja fel. A társadalmi nevelés feladata az emberekben kifejleszteni a szép iránti érzéket, és ez a nevelőmunka a jövőben még hangsúlyozottabb lesz. Így rendezhetünk majd például olyan heteket, amelyek egyes korszakok (például a barokk, rokokó, klasszicizmus) erkölcsét, ruházatát, szokásait mutatják be. Az emberiség jövőjét azonban az dönti majd el, hogy melyik ideológia győzedelmeskedik.

A diákság jövőjéről szólva Linna hangsúlyozta: meg kell oldani a finn egyetemisták nehézségeit. A finn főiskolákon, egyetemeken a reformok bevezetése elodázhatatlan. A diákok legnagyobb része szegény, sokgyermekes családból származik, ahol még egy ember taníttatása is túlságosan költséges. Ösztöndíjak és az ingyenes oktatás lehet az egyedül helyes megoldás.

Az interjú befejezésében Linna azzal a rendkívül izgalmas kérdéssel foglalkozik, miként tudják megvalósítani a fiatalok ifjúkori álmaikat az életben. Sajnos, „a korosság szürke csuhája” az évek számának gyarapodásával mindinkább rátelepszik az emberekre. Leginkább a szellemileg legérzékenyebb művészek: írók, festők, költők őrzik meg az ifjúság lendületét. Az idősebb nemzedék így egy bizonyos idő után a fejlődés gátolójává is válhat. A két nemzedék közti ellentéteket elemezve, Väinö Linna végkövetkeztetésként vonja le: „Mi szülők aligha vagyunk jogosultak arra, hogy tanácsainkkal nyúzzuk a fiatalságot, hiszen tőlünk negyven millió emberi holttest-hegye ered.”

Adatfeldolgozó gépek és a humán tudományok

(Le Nouvel Observateur, 1968. 182.)

Az automatizálás korszakában, amikor az emberi kar izommunkáját mindinkább átveszik az önműködő berendezések, a gépesítés hullámai a legkevésbé gépesíthetőnek tűnő partokat — a társadalomtudományokat — is elérték. A *Le Nouvel Observateur* — abból kiindulva, hogy a szaknyelven digitális számítógépeknek nevezett adatfeldolgozó gépek igen hasznosak a társadalmi jelenségeket vizsgáló szaktudományokban is — ankétjában megszólaltatott három különböző területen dolgozó társadalomkutatót ebben a kérdésben. (Raymond Boudon szociológus, aki a Sorbonne-on a társadalomtudományok módszertanát adja elő, s számos munkája jelent meg a matematika és a szociológia kapcsolatáról; Emmanuel Le Roy Ladurie történész, a híres *Annales* folyóirat köré tömörült történelemszociológus munkásságának folytatója és Henri Mitterrand nyelvész, Zola-szakértő, aki a nagy francia regényíró első munkáit elemezte lexikai-strukturális szempontból az új információs módszerek segítségével.)

A *szociológiában* nem lehet tudományos tevékenységet folytatni adatok nélkül. A gép itt „meggyorsítja az időt”, mentesíti a kutatót számos hosszadalmas elemi művelettől. De mit is „tud” az adatfeldolgozó? Bizonyos *logikai, matematikai és logikai-matematikai* műveleteket végez, persze a megfelelő programozás alapján. Az ilyen típusú kérdésekre: hány x ugyanakkor y is, hány x ugyanakkor y és z is, hány x ugyanakkor y és z is, hány x ugyanakkor y és z is lenne, milyen mennyiségi arányok vannak az így kapott csoportok között — a gép pillanatok alatt „felel”. A szociológusoknak nagy szükségük van az ilyen arányok, összefüggések ismeretére. Ha például nyomon követjük, miként jutott Durkheim bizonyos szociológiai általánosításokhoz az öngyilkosság társadalmi jelenségével kapcsolatban, azt találjuk, hogy az említett egyszerű összefüggések segítségével: hány öngyilkos ilyen vagy olyan korú, hány katolikus, hány protestáns és így tovább. Végül fokon minden szociológiai felmérésben m számú információ van n személyről, s ezeket kell elrendezni logikailag a „hány x ugyanakkor y ” típusú felosztás szerint. Grosso modo tehát a szociológiai vizsgálódás ebből áll: a) megállapítani az osztályo-

kat, b) elemekre bontani a tényezőket az osztályokba tartozás alapján, c) a kapott csoportokat összehasonlítani.

Az adatfeldolgozó gép a szociológiában a modell funkcióját is betölti. Azt például, hogy egy járvány miként terjed, a modellen vizsgált „tettett” járványon is meg lehet figyelni. A valószínűségszámítás alapján meg tudjuk határozni, mennyi a valószínűsége annak, hogy x egyén elkapja a betegséget. (Persze, a járvány terjedésével vagy csökkenésével a valószínűség változik.) Ezt átültetve a gépbe, az egész járványt „meg lehet játszani”. Egyes társadalmi jelenségek elterjedése gyakran ilyen „járványszerű”, így a szociológus számára a digitális számítógép fontos segédeszköz. Svédországban végeztek ilyenyszerű kísérleteket egyes mezőgazdaságban használatos tállálmányok elterjedésének valószínű arányaira vonatkozóan.

A *történelemtudományban* hasonlóképpen sok adattal kell dolgozni. Az információk sokasága egyes esetekben napjainkig „hallgatott”, s csak az adatfeldolgozó gépek segítségével „szólt meg”. Fennmaradt például 1427-ből egy firenzei telekkönyv, amely nem kevesebb, mint 50 000 családra vonatkozóan tartalmaz adatokat. Ennek a hatalmas mennyiségű információnak az átírása a gépek számára „olvasható szalagra” számos új kapcsolat birtokába juttatott.

Az adatfeldolgozó gépek különös szolgálatot tesznek a demográfiai ismeretek bővítésében. Az egyes családokkal, a születéssel, elhalálozással, házassággal kapcsolatos adathalmazból — a feldolgozás eredményeként — értékes konklúziók származnak a népszaporulatra vonatkozóan. Azzal kapcsolatban, hogy a XV. században valóban gazdasági föllendülés volt-e, és a XVII. század tényleg a válság százada-e Franciaországban, fontos támpontokat adott a párizsi lakosok adófizetésével kapcsolatos korabeli kimutatók feldolgozása.

A megkérdézett történelemtudós szerint a historiográfiában az erudíció kora véget ért, a jövő történetírása csakis a programozott historiográfia lehet.

A nyelvtudományban a vizsgálódás tulajdonképpen az írásmű „atomjaira” vonatkozik. Nem lehet elemezni valamilyen irodalmi munkát anélkül, hogy számba vennénk annak nyelvi, formai „atomjait” is. Ebben pedig az adatfeldolgozó gépek rendkívüli segítséget nyújtanak. Franciaországban számos kollektív foglalkozik ilyen kérdésekkel, egy lelkes munkacsoport elkészítette Rous-

seau, Diderot és Montesquieu munkáinak ilyen lexikális leírását. A neves nyelvész arra az álláspontra helyezkedik, hogy a gépesített adatfeldolgozás a nyelvtudomány továbbfejlődésében fontos szerepet tölt be, a szövegek „felszeteletése és elemeinek összefüggéseiben történő vizsgálata új eredményekhez vezet.

A három tudós egyöntetűen állította, hogy az adatfeldolgozó gépek használata a társadalomtudományokban igen előnyös, e gépek „erénye“ a pontosság, biztonság, gyorsaság, a nagy teljesítő képesség, de az ilyen szerkezetek semmit sem változtatnak meg, csak *rendszeresnek*, tehát nem szabad eltúlozni szerepüket. Tökéletes eszköz az ilyen gép, de csak akkor, ha termékeny hipotézisek, jól átgondolt programozás alapján működik. Egyébként az elért eredmény: közhely. (Egy történész például a gépesített adatfeldolgozás módszerével vizsgálta, kiből állt II. Guillaume, XVI századi németalföldi államofőnöke. A lyukkártyákra ültetett számos életrajzi adatból a gép megadta a közhely-választ: „legfőképpen arisztokratákban“.)

A gépesített társadalomvizsgálat felforgatja a kutatás pszichológiai és társadalmi feltételeit, új gondolkozásmódot követel, és sokkal nagyobb mértékben szükségessé teszi a csoportos munkát. Az ankétot végző lap meggyőződése szerint a francia társadalomvizsgálat jövője nagymértékben attól függ: a régi intézmények milyen gyorsan tudnak alkalmazkodni a tudományos kutatás új feltételeihez.

Régi és új hullámok taraján

(*Iaşul literar*, 1968. 3.)

Minden korszak irodalmában izgalmat kelt a felfedezett valóság újszerű kifejezésének lehetősége és igénye, hogy mindig is voltak és lesznek nyugtalan lázadók, akik épp az eddigi szokással szembe szegülve a világban elsősorban önmaguk tisztázására törekszenek. De a kifejezésformák megújítása mellett ugyanilyen természetességgel mindig jelen van a törekvéseket elődeikkel mérő, elődeikhez viszonyító és velük igazoló szándék is. A hagyomány és újítás örök dialektikája az irodalmi fejlődés lényegétől elválaszthatatlan, s akár elfogadják, akár tagadják olykor, ez a fejlődés döntő problémája.

A mai román próza körül gyűrűző eszmecsere — elméleti és gyakorlati sikon

egyaránt — szintén ez a probléma határozza meg. Az újítás mai aktualitását lehetőségeit keresik, s az újítók elődeikhez kapcsolódó szárait, hazai talajba eresztett gyökereit követik mindenütt: Sergiu P. Dan a *Tribunában* (1968. 10.) a fantasztikum határterületeiről szólva, Alexandru Ivasiuc — különben maga is egy rendkívül érdekes regény szerzője — az új román próza eredményeit elemelve (*Gazeta literară*, 1968. 11.), D. Tepeeneag a balzaci típusú hős idejétmúltságáról elmélkedve (*Viaţa românească*, 1967. 5.), vagy Paul Georgescu nagy érdeklődést keltett könyvében (*Polivalenta necesară*), a realizmus új kritériumait keresve.

Ennek az erjedésnek — amely izgalmas új művek sorában állította élére az irodalomkritika sok, eddig megnyugtatóan tisztázottnak tartott kérdését — elméleti összegezésére, a román regény körüli viták összefoglalására vállalkozik R. Zamfirescunak a *Iaşul literar*ban megjelent tanulmánya (*Discuţii teoretice despre roman*), de nemcsak összege, hanem tovább is viszi a vitát, végső konklúzióként leszögezve, hogy az eszmecsere jelentőségének mértéke az lesz, mennyiben segíti elő a román regény megújulását. Válasza, épp az utóbbi évek román prózai termésének ismeretében, biztató.

A beatról — még egyszer

(Élet és Irodalom, 1968. 16.)

Kétségtelen, hogy a beat nem tartozik hazai művelődésünk, irodalmi életünk központi kérdései közé, s hogy ez így van, azt a Székely János cikke nyomán támadt polémia is bizonyította, többek között épp bizonyos fogalmak tisztázatlanságával. Vitányi Iván cikke (*Beat*), bár elsősorban a beat zenei vetületeivel foglalkozik, e széles körű érdeklődést kiváltott hazai vitához is szolgált néhány érdekes és meggondolkoztató megállapítást.

Székely János mint veszedelemre figyelmeztetett arra, hogy a beat kultúráként lépett fel. „Irodalmat, ideológiát, zenét teremt, és befolyása alá vonja a születő új irodalmat, zenét, ideológiát.“ Ez a ténymegállapítás Vitányi cikkében is elhangzik, de korántsem vészharangszerű kongással, ugyanis ő a beat-zenét mint létező jelenséget elemzi, s nem is elvetendő céllal. „Sok híve forradalmat lát a beat jelentkezésében — állapítja meg. — A laikus zenélés forradalmát. És kétségtelen is, hogy a beat min-

denekelőtt a laikusok zenei mozgalma.“ E tényből érthető meg a beat-zene jellege: forma- és harmóniarendjének egyszerűsége is, de az is, hogy a közönség zenei tudásának színvonalán álló kollektív műfaj. Jelenléte ugyanúgy tömegigényt elégít ki, mint néhány évtizeddel e. előtt a dzsessz, különösen, hogy emez a maga útján eljutott már a hangversenydobogóra is. De összehasonlításuk azért is jogos, mert a beat *sz'nvona'as* alkotásaiban (amelyeket el kell különíteni a tisztán kereskedelmi igényeket kielégítő tucat-művektől), amint Vitányi megállapítja, jelentkeznek a komoly zenévé válás igényei. Rámutat a beat-zene legkiválóbbjainak (köztük elsősorban az angol Beatles-együttesnek) a népi zenével való kapcsolatára, s az új magyar beat-zenében is kimutat olyan szerzőket, együtteseket (a Tolcsvay-trió „folk-beat”-számai, az Illés-együttes, Szórényi Levente), akiknek alkotásaiban ugyanez fedezhető fel tudatos törekvésként.

Vitányi ebben, valamint a Bartók-zene harmóniai, melódiai, ritmikai újításainak

hasznosításában látja a fejlődés további lehetőségeit, s egyben annak az útját is, hogy ez az új irányzat a magyar zenében is gyökeret eresszen.“ ... kísérletezni lehetne mindezzel. Nem pusztán nemzeti önrérzetből (mert hiszen ugyanezeket az eszközöket fel lehet fedezni és fel lehet használni a népdaltól függetlenül is), hanem legalább annyira a korszerűség, az újítás, a fiatalság jegyében ...“

A beat — ez kétségtelen — nem egyértelmű jelenség, s az elkülönüléseket nemcsak az irodalom és zene összevetésében lehet felfedezni, hanem abban is, hogy más és más tartalmakat hordozva jelentkezik Nyugaton és a szocialista országokban. De — a divaton túlmenően — nálunk is van közönsége, s erre tekintve, az ingerült reakciókat kiváltó bírálat helyett talán célravezetőbb az a megközelítés, amely Vitányi cikkében így fogalma-ódik meg: „A beat-mozgalom, mint minden műfaj, irányzat, stílus, csak *keret*, melyet különböző *tartalommal* lehet kitölteni.“ Lehet? Kell is.

HIBAIGAZÍTÁS. László Attila *Östörténet és nyelvtudomány* című cikkében a szerkesztőség hibájából tévesen jelent meg Harmatta János bibliográfiai adata (*Korunk*, 1968. 657). A helyes utalás: (*Az indo-európai őshaza problémája és az őskutatás. Antik Tanulmányok XIII. 2. Budapest 1966. 247—248*).